

Iryna Sus
Lwów

**Західнослов'янськи в українській діалектній лексиці
рукописного українсько-польсько-німецького словника
Матеріялы до словаря русскаго (1822-1826)
Івана Лаврівського**

Упродовж століть сусідство носіїв української, польської та словацької мов сприяло взаємопроникненню запозичень у системи цих мов. Найбільше вплив західнослов'янських мов – польської та словацької – позначився на територіально близьких до них говорах південно-західного наріччя української мови – лемківському, закарпатському, бойківському та надсянському.

Одним з джерел для дослідження явищ міжмовної інтерференції в говорах південно-західного наріччя є пам'ятки української лексикографії, зокрема рукописний українсько-польсько-німецький словник *Матеріялы до словаря русскаго (1822-1826)* Івана Лаврівського¹, який репрезентує українську

Предметом нашого дослідження є запозичення із західнослов'янських лексику переважно з ознаками лемківського, бойківського та надсянського говорів². мов в українській діалектній лексиці *Матеріялы до словаря*. За походженням наявні у словнику західнослов'янськи поділяємо на польсько-словацькі, польські та словацькі мовні елементи. У словнику фіксуємо фонетичні ознаки, властиві польській і словацькій мовам:

¹ Івана Лаврівський (1773-1846) – греко-католицький священник, доктор богослов'я і філософії, ректор Львівської духовної семінарії, викладач церковнослов'янської мови в Перемишльській духовній семінарії, засновник друкарні та бібліотеки греко-католицької капітули в Перемишлі, автор букваря „Elementarz ruski, niemiecki i polski” (1838).

² І. Сус, *Українська народнорозмовна мова в українсько-польсько-німецькому словнику «Матеріялы до словаря русскаго» І. Лаврівського* [в:] *Українська мова в Галичині: історичний вимір*, Львів 2011, с. 124-136.

- континуант праслов'янського *е на початку слова як је- замість східнослов'янського о³:-: *юденъ* (V, 111) п. *jeden*, слц. *jeden*, характерний для бойківського⁴ лемківського⁵ та надсянського⁶ говорів;
- звук [ц'] на місці [т']: *боцанъ*⁷ 'лелека' (I, 118 зв.) п. 'bosian', слц. 'bosian' поширений в бойківському⁸, лемківському⁹, надсянському¹⁰ та закарпатському¹¹ говорах південно-західного наріччя та холмських¹² говірках північного наріччя;
- звукосполучення *dl*¹³: *зьридо* (VI, 108) п. *źródło*, слц. *źriedło*; *мидло* (V, 137) п. *mydło*; *страшидо* (V, 179 зв.) п. *straszydło*, слц. *strašidło* слц. *mydło* властиве бойківському¹⁴, лемківському¹⁵, надсянському¹⁶, наддністрянському¹⁷ та закарпатському¹⁸ говорам.

Польськомовні запозичення¹⁹ в українській діалектній лексичі „Матеріялів...” репрезентують такі елементи – фонетичні:

- рефлексі носових голосних: *встонжка* (I, 254) п. *wstażka*, *венкшати* (I, 214 зв.) п. *zwiększać*, *венкши* 'більший' (V, 151 зв.) п. *większy*, *окрентъ* (III, 156 зв.) п. *okręć*, *пѣнкный* 'гарний' (VI, 64) п. *piękny*, *сендзя* (V, 148

³ *Етимологічний словник української мови: У 6 т., за ред. О. Мельничука, Київ 1985-2012, Т. V, с. 514.*

⁴ М. Онишкевич, *Словник бойківських говірок: Ч. 1-2, Київ 1984, Ч. I, с. 243-245.*

⁵ І. Верхратський, *Про говор залицьких лемків*, [в:] Збірник фільольогічної секції Наукового товариства імени Шевченка, Львів 1902, Т. V, с. 32; J. Rieger, *Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie*, Warszawa 1995, s. 61.

⁶ М. Пшепюрська-Овчаренко, *Мова українців Надсяння*, Перемишль 2007, с. 143.

⁷ Й. Дзензелівський, *Українсько-західнослов'янські паралелі*, Київ 1969, с. 24-25.

⁸ *Atlas gwar bojkowskich*, pod kier. J. Riegera, Т. 1-7, Wrocław, Warszawa; Kraków; Gdańsk, Łódź 1980-1991, Т. II, с. 55.

⁹ J. Rieger, *Słownictwo...*, s. 31.

¹⁰ М. Пшепюрська-Овчаренко, *Мова...*, с. 75.

¹¹ Й. Дзензелівський, *Українсько-західнослов'янські...*, с. 24-25.

¹² Там же, с. 24-25.

¹³ Й. Дзензелівський, *Українсько-західнослов'янські...*, с. 91-92.

¹⁴ М. Онишкевич, *Польские элементы в диалекте бойков*, [в:] Исследования по польскому языку, Москва 1969, с. 233.

¹⁵ П. Пиртей, *Короткий словник лемківських говірок*, Івано-Франківськ 2004, с. 372.

¹⁶ І. Верхратський, *Про говір долівський*, [в:] Записки Наукового товариства ім. Шевченка, Львів 1900, Т. XXXV, с. 101; М. Пшепюрська-Овчаренко, *Мова...*, с. 75.

¹⁷ Г. Шило, *Наддністрянський регіональний словник*, Львів-Нью-Йорк 2008, с. 75.

¹⁸ Й. Дзензелівський, *Українсько-західнослов'янські...*, с. 91-92.

¹⁹ Й. Дзензелівський, *Діалектна взаємодія української мови з іншими слов'янськими в карпатському ареалі*. Доповідь на VII Міжнародному з'їзді славистів (Варшава, серпень 1973), Київ 1973, с. 23; М. Онишкевич, *Польские элементы...*, с. 229-253.

зв.) п. sędzia характерні для бойківського²⁰, лемківського²¹, надсянського²² та наддністрянського²³ говорів;

- рефлекс *tart* на місці псл. **tɾt*: *барзъ* (V, 55) давньоп. *barzo*, *покармъ* (V, 111) п. *rokarım* поширений в бойківському²⁴, лемківському²⁵ та надсянському²⁶ говорах південно-західного наріччя та підляському²⁷ говорі північного наріччя;
- рефлекси *trot*, *tlot* на місці псл. **tert*, **tort*: *вѣлгота* 'волога' (II, 217 зв.) п. *wilgota*, *остроженѣ* (VI, 61 зв.) п. *ostrożnie*, *подрожъ* (II, 125) п. *podróż*, *постронкѣ* (VI, 82 зв.) п. *postronki*, *с'ловѣкъ* (V, 77 зв.) п. *słowik* притаманні бойківському²⁸, лемківському²⁹ та надсянському³⁰ говорах;
- рефлекс *tlot* на місці псл. **tɫt*: *слонъца* (V, 142 зв.) п. *słójce* властивий лемківському³¹ та надсянському³² говорах;
- звук [ц] відповідно до українського [ч]: *нѣць* (V,169) п. *ніс*, *овоць* (VI,109 зв.) п. *owos*, *в нієци* (VI, 92 зв.) п. *рієс*, *хоць* (VI, 128) п. *choć*, *хце* (V, 182 зв.) п. *chce*, *цидѣ* (VI, 27 зв.) п. *ciud*, *ци чиєшь* (V, 83) п. *су*, характерний для бойківського³³, лемківського³⁴, надсянського³⁵, наддністрянського³⁶ та закарпатського³⁷ говорів південно-західного наріччя та холмського³⁸ говору північного наріччя;

²⁰ М. Онишкевич, *Словник ...*, Ч. I, с. 48.

²¹ J. Rieger, *Słownictwo...*, s. 91; I. Верхратский, *Про говор галицьких...*, с. 45.

²² I. Верхратський, *Про говор долівський...*, с. 121; М. Пшепюрська-Овчаренко, *Мова...*, с. 203.

²³ I. Верхратський, *Говір батюків* [в:] Збірник фільольогічної секції Наукового товариства ім. Шевченка, Львів 1912, Т. XV, с. 295.

²⁴ М. Онишкевич, *Польские элементы ...*, с. 233-234.

²⁵ I. Верхратський, *Про говор галицьких...*, с. 49.

²⁶ М. Пшепюрська-Овчаренко, *Мова...*, с. 75.

²⁷ М. Лесів, *Українські говірки у Польщі*, Варшава 1997, с. 301.

²⁸ J. Rieger, *Słownictwo...*, s. 118, 153.

²⁹ I. Верхратський, *Про говор галицьких...*, с. 251.

³⁰ М. Пшепюрська-Овчаренко, *Мова...*, с. 191.

³¹ I. Верхратський, *Про говор галицьких ...*, с. 467.

³² М. Пшепюрська-Овчаренко, *Мова ...*, с. 204.

³³ М. Онишкевич, *Словник...*, Ч. II, с. 346, 351.

³⁴ J. Rieger, *Słownictwo...*, s. 93.

³⁵ I. Верхратський, *Про говор долівський...*, с. 41.

³⁶ I. Верхратський, *Говір батюків...*, с. 23.

³⁷ I. Сабодш, *Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району*, Ужгород 2008, с. 407.

³⁸ М. Лесів, *Українські говірки...*, с. 139, 301.

- звук [ш] відповідно до східнослов'янського [с]: *zawsze* 'завжди' (III, 132; V, 186; VI, 67 зв.) п. *zawsze*, *шарыѢ* 'сірий' (VI, 121) п. *szary* характерний для бойківського³⁹, лемківського⁴⁰ та надсянського⁴¹ говорів;
- звукосполучення -кs- у корені *-krst-: *на кстинахъ* (VI, 87) п. діал. *kścić* поширене в бойківському⁴², лемківському⁴³ та надсянському⁴⁴ говорах;

морфологічні:

- закінчення -a іменників з суфіксом -ист- / -іст- на позначення осіб чоловічої статі: *ботаниста* (I, 131) давньооп. *botanista*, *egoїста* (II, 197) п. *egoista*; також у запозиченні з української мови: *бандуриста* (I, 20 зв.) п. *bandurzysta* властиве бойківському⁴⁵, лемківському⁴⁶, надсянському та наддністрянському⁴⁷ говорах;
- стягнені форми дієслів у 2 і 3 ос. одн. теп. часу – у формі 2 ос. закінчення -аш: *змѣшашъ* (V, 17), *не машъ* (VI, 197 зв.), *поконашъ* (VI, 59), *сѧ чпашъ* (VI, 95); – у формі 3 ос. одн. закінчення -тъ: *оповѣдатъ* (VI, 56) засвідчені у бойківському⁴⁸, лемківському⁴⁹, надсянському⁵⁰ та закарпатському⁵¹ говорах;

словотвірний –

- префікс *за-* із значенням доконаної результативної дії, коли доконаність пов'язується з досягненням результату: *збила* (VI, 126) п. *zabić*, *запомочи* (III, 76 зв.) п. *zarotoc*, *заифати* (III, 371) п. *zaufać* поширений у бойківському⁵² та лемківському⁵³ говорах.

У *Матеріалах до словаря* ... виявлено лексичні західнослов'янізми, серед яких лексика, спільна для польської та словацької мов:

³⁹ М. Онишкевич, *Польские элементы* ..., с. 241.

⁴⁰ І. Верхратский, *Про говор галицьких*..., с. 62-63.

⁴¹ І. Верхратский, *Про говор долівський*..., с. 125.

⁴² М. Онишкевич, *Польские элементы* ..., с. 233.

⁴³ П. Пиртей, *Короткий словник*..., с. 178.

⁴⁴ М. Пшепюрська-Овчаренко, *Мова* ..., с. 75.

⁴⁵ М. Онишкевич, *Польские элементы* ..., с. 234.

⁴⁶ П. Пиртей, *Короткий словник*..., с. 96.

⁴⁷ Г. Шило, *Наддністрянський* ..., с. 49, 90, 241.

⁴⁸ *Atlas*..., Т. VII, s. 430.

⁴⁹ І. Верхратський, *Про говор галицьких*..., с. 133.

⁵⁰ М. Пшепюрська-Овчаренко, *Мова*..., с. 145.

⁵¹ Й. Дзензелівський, *Діалектна взаємодія* ..., с. 20-21.

⁵² М. Онишкевич, *Польские элементы* ..., с. 234.

⁵³ П. Пиртей, *Короткий словник*..., с. 106-127.

- іменники: *лишка* ‘лисиця’ (I, 345) п. *liszka*, слц. *ližka*⁵⁴, *стидна* ‘колодязь’ (V, 196) п. *studnia*, слц. *studña*⁵⁵;
- дієслово *скламавѣ* ‘брехати’ (VI, 195 зв.) п. *kłamać*, слц. *klamati*⁵⁶;
- прислівники: *правѣ* ‘якраз, саме так’ (VI, 122 зв.) п. *prawie*, слц. *práve*⁵⁷, *теразь* ‘тепер’ (V, 216) п. *teraz*, слц. *teraz*⁵⁸;
- підрядні сполучники:⁵⁹ *же* ‘що’ – *чаровницѣ дѣтками зводѣтъ, чариютъ с мастѣми и сидѣтъ, же оповночи коминомѣ на ожозѣ литѣтъ на границѣ, на розстайнѣ дороги, и же тамѣ сѣ бѣють з дѣтками* (VI, 58 зв.), *ти чартотлиме марно ма славишѣ, жемѣ не чаровницѣ* (VI, 59 зв.); *жебы* ‘щоб’: *столочи тоти ролю, де орати маютъ, же*бы пастихи впередѣ стовкы быдломѣ* (VI, 167 зв.) п. *že, žeby*, слц. *že, žuby*.

У словнику зафіксовано словакізм – прислівник *прецай* ‘проте, однак’ (VI, 125) слц. *predsa*⁶⁰.

Найбільшу групу серед лексичних західнослов'янізмів складають полонізми:

- іменники: *вырко* ‘рід ліжка’ (I, 299 зв.) п. діал. *wurko*⁶¹, *єдвабѣ* ‘шовк’ (V, 212 зв.) п. *jedwab*⁶², *каркѣ* ‘потилиця, шия’ (V, 101) п. *karč*⁶³, *кобѣта* ‘жінка’ (V, 160) п. *kobieta*⁶⁴, *легиминѣ* ‘ласощі’ (IV, 23 зв.) п. *legumin*⁶⁵, *почвара* ‘потвора, бридка людина’ (VI, 175 зв.) п. *roczwara*⁶⁶, *скори*, *скѣри* ‘шкіра’ (VI, 159 зв.) п. *skóra*⁶⁷, *схацка* ‘збори, таємне побачення’ (VI, 58 зв.) п. *schadzka*⁶⁸, *цурка* ‘донька’ (VI, 144) п. *śórka*⁶⁹;

⁵⁴ *Етимологічний словник...*, Т. III, с. 253.

⁵⁵ Й. Дзензелівський, *Українсько-західнослов'янські...*, с. 128; J. Rieger, *Słownictwo...*, s. 124.

⁵⁶ Й. Дзензелівський, *Українсько-західнослов'янські...*, с. 73-74.

⁵⁷ Й. Дзензелівський, *Українсько-західнослов'янські...*, с. 112.

⁵⁸ J. Rieger, *Wугазу...*, 1981, s. 222.

⁵⁹ Л. Булаховський, *З історичних коментаріїв до української мови. Сполучники і сполучні групи (Речіння). Синтаксичні особливості про них*, [в:] Наукові записки Київського державного університету, Київ 1946, Т. V, Вип. 2, с. 40-45; Й. Дзензелівський, *Українсько-західнослов'янські...*, с. 56-57.

⁶⁰ *Етимологічний словник...*, Т. IV, с. 567-568.

⁶¹ *Словник української мови XVI-першої половини XVII ст.*, відп. ред. Д. Гринчишин, Вип. 1-15. (видання не завершено), Львів 1994-2010, Вип. VI, с. 20.

⁶² *Етимологічний словник...*, Т. II, с. 179.

⁶³ Там же, Т. II, с. 392.

⁶⁴ Там же, Т. IV, с. 477.

⁶⁵ Там же, Т. III, с. 210-211.

⁶⁶ Там же, Т. VI, с. 546.

⁶⁷ Там же, Т. V, с. 432.

⁶⁸ Там же, Т. V, с. 490.

⁶⁹ Там же, Т. VI, с. 267.

- прикметники: *стичніовыѢ* ‘січневий’ (V, 199 зв.) п. *styczniowy*⁷⁰, *сьлѣчна* (VI, 169) ‘прегарний, чудовий’ п. *śliczny*⁷¹, *таній* ‘дешевий, недорогий’ (II, 125 зв.) п. *tani*⁷²;
- прислівники: *допѣро* ‘щойно’ (II, 87 зв.) п. *dopiero*⁷³, *на бакерѣ* ‘перегнутися, перехилитися’ (I, 12) п. *bakierować*⁷⁴, *до скитки* ‘дія, наслідок’ (II, 114) п. *do skutku*⁷⁵, *ю* (VI, 58 зв.) *южѣ* (V, 148) ‘вже’ п. *już*⁷⁶;
- дієслова: *бадати* ‘вивчати, досліджувати’ (I, 7) п. *badacь*⁷⁷, *базграти* ‘невміло або неохайно писати або малювати’ (I, 63) п. *bazgrać*⁷⁸, *выцофати* ‘відступити’ (VI, 265 зв.) п. *wycofacь*⁷⁹, *гадати через зибы* ‘говорити’ (VI, 123) п. *gadać i cedzić przez zęby*⁸⁰, *залатвити* ‘влаштувати справу’ (III, 41 зв.) п. *załatwić*⁸¹, *зацвѣчити* ‘вишколити, навчити’ (III, 11 зв.) п. *zaćwiczyć*⁸²;
- сполучники⁸³: *сурядний* – *альбо* ‘або’ п. *albo*: *не пил’но робитѣ альбо пише* (V, 128 зв.), *котрый придає альбо купие* (V, 227), *здохъ вовѣ альбо корова* (VI, 58 зв.); *підрядний* – *гды* ‘якщо’ п. *gdy*: *земла, гды безѣ справы лежитѣ, сама з себе терне родитѣ* (V, 131 зв.).

Заданими лексикографічних джерел, зафіксовані у словнику І. Лаврівського запозичення із західнослов’янських мов складають спільний лексичний фонд бойківського, лемківського та надсянського говорів⁸⁴ і також мають ареали функціонування в інших західноукраїнських говорах⁸⁵.

Західнослов’янські мови були посередниками, через які українська мова засвоювала лексику із європейських мов. Зокрема польська мова⁸⁶ була од-

⁷⁰ Там же, Т. V, с. 417.

⁷¹ *Етимологічний словник...*, Т. V, с. 305.

⁷² Там же, Т. V, с. 514.

⁷³ *Етимологічний словник...*, Т. II, с. 110.

⁷⁴ *Етимологічний словник...*, Т. IV, с. 9.

⁷⁵ Там же, Т. VI, с. 293.

⁷⁶ Там же, Т. VI, с. 520.

⁷⁷ *Словник...*, Вип. II, с. 9.

⁷⁸ *Етимологічний словник...*, Т. I, с. 114.

⁷⁹ Там же, Т. VI, с. 264.

⁸⁰ *Словник...*, Вип. VI, с. 180.

⁸¹ Там же, Т. III, с. 200; М. Онишкевич, *Польские элементы...*, с. 241.

⁸² *Етимологічний словник...*, Т. VI, с. 233.

⁸³ Л. Булаховський, *З історичних коментарів...*, с. 37-38.

⁸⁴ І. Верхратский, *Про говор долівський...*; І. Верхратский, *Про говор галицьких...*; М. Пшепорська-Овчаренко, *Мова...*; *Atlas...*

⁸⁵ Г. Аркушин, *Словник західнополіських говірок*, Т. 1-2, Луцьк 2000; Й. Дзензелівський, *Українсько-західнослов’янські...*; М. Лесів, *Українські говірки...*; Г. Шило, *Наддністрянський...*

⁸⁶ В. Лопушанський, Т. Пиц, *Німецькомовні лексичні запозичення у говорах української мови*, Дрогобич 2000, с. 4.

ним з шляхів проникнення до української мови німецьких запозичень. У „Матеріялах до словаря...” Івана Лаврівського зафіксовано германізми, які увійшли до української мови через польську: *бенькарть* (I, 48 зв.) ‘байстриук, шибеник, хлопчисько’ (п. bękart, нім. Bastard)⁸⁷, *выладовати* ‘вантажити, набивати, заряджати’ (I, 282) (п. wyładować, нім. Laden)⁸⁸, *гандлю* ‘торгівля’ (VI, 108) (п. handel, нім. Hándel)⁸⁹, *жегнати* ‘благословити, хрестити когось; прощатися’ (III, 240) (п. żegnać, нім. Segnen)⁹⁰, *жолнѣрка* ‘найманець, найманий солдат’ (II, 21) (п. żołnierka, służba wojskowa, wojaczka, нім. Söldner)⁹¹, *криска* ‘риска, лінія’ (V, 188) (давньооп. kreska, нім. Kritz)⁹², *митренга* ‘морока, нудна робота’ (IV, 130 зв.) (п. mitręga, давньонім. Mitterunge)⁹³, *шацунки* ‘оцінка, шана’ (VI, 189) (п. szacunek, нім. Schätzen)⁹⁴, *шорць* ‘фартух, спідниця’ (III, 67 зв.) (давньооп. і діал. п. szorc, нім. Schürze)⁹⁵.

Західнослов'янзми в україномовній частині *Матеріялів до словаря русскаго* І. Лаврівського складають польсько-словацькі, польські та словацькі запозичення. Серед них переважають фонетичні та лексичні полонізми. Більшість західнослов'янзмів у словнику І. Лаврівського належать до спільного лексичного фонду лемківського, бойківського та надсянського говорів і функціонує також в інших говорах південно-західного наріччя.

SUMMARY

The West Slavonic Borrowings in the Ukrainian Dialect Vocabulary of Ukrainian-Polish-German Dictionary *Materialy do słowaria russkaho* (1822-1826) by Ivan Lavrivs'kyi

The article deals with the Polish and Slovak borrowings which are presented in the Ukrainian dialect vocabulary of the Ukrainian-Polish-German Dictionary *Materialy do słowaria russkaho* (1822-1826) by Ivan Lavrivs'kyi. The peculiarities of the Polish and the Slovak languages are dwelt upon in the different parts of speech of the Ukrainian vocabulary of the South-West narichch'a. The nouns and verbs contain the most Polish borrowings which are widened in Boyko, Lemko and Sian Dialects.

⁸⁷ *Етимологічний словник...*, Т. I, с. 167.

⁸⁸ Там же, Т. III, с. 181.

⁸⁹ Там же, Т. I, с. 494.

⁹⁰ *Словник...*, Вип. IX, с. 136.

⁹¹ *Етимологічний словник...*, Т. II, с. 202.

⁹² Там же, Т. III, с. 94.

⁹³ *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Т. 1-8, Warszawa 1900-1927, Т. 2, s. 1002.

⁹⁴ *Етимологічний словник...*, Т. VI, с. 391.

⁹⁵ A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1957, s. 552.